

ANNALES ZBORNÍK
MUSEI SLOVENSKÉHO
NATIONALIS NÁRODNÉHO
SLOVACI MÚZEA

ARCHEOLÓGIA 29
ROČNÍK CXIII- 2019

Bratislava 2019

ANNALES MUSEI NATIONALIS SLOVACI
ZBORNÍK SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA

CXIII– 2019
ARCHEOLÓGIA 29

Predseda redakčnej rady/Head of editorial board
PhDr. Juraj Bartík, PhD., Bratislava

Redakčná rada/Editorial Board
Doc. PhDr. Gertrúda Březinová, CSc., Nitra
Mgr. Radoslav Čambal, PhD., Bratislava
PhDr. Beáta Egyházy-Jurovská, Bratislava
PhDr. Zdeněk Farkaš, PhD., Bratislava
Mgr. David Parma, Ph.D.
Doc. PhDr. Matej Ruttkay, CSc., Nitra
Prof. PhDr. Stanislav Stuchlík, CSc., Opava
Dr. Eric Vrba, Boston

Zostavovateľ/Edited by
PhDr. Vladimír Turčan

Preklad do nemeckého a anglického jazyka/translation into English and German languages:
REELS, s. r. o., Stephanie Staffen a autori

Publikácia je recenzovaná/publication is reviewed

Príspevky sú indexované a evidované v databáze Scopus/Articles are indexed and catalogued in the Scopus database

Publikované príspevky sú dostupné na www.archeologickemuzeum.sk/published articles are available on
www.archeologickemuzeum.sk

Za jazykovú úpravu príspevkov zodpovedajú autori/the Authors are responsible for their contributions

Tlač/Print:
Ultra Print, s. r. o., Bratislava

Vydalo/Published by: Slovenské národné múzeum – Archeologické múzeum, Bratislava 2019

Náklad/Numbers of the copies: 350 kusov

© Slovenské národné múzeum – Archeologické múzeum/Slovak National Museum – Archaeological Museum 2019

ISBN 978–80–8060–473–8
ISSN 1336-6637

OBSAH – INHALT

- 7 ZDENĚK FARKAŠ: Záver kultúry ľudu so starou lineárnou keramikou. Obj. 114/86 v Bratislave – Mlynskej doline
- 25 Ende der Kultur mit der älteren Linearbandkeramik – Objekt 114/86 aus Bratislava – Mlynská dolina
- 31 VIKTÓRIA DVORSKÁ PLHÁKOVÁ – JANA MELLNEROVÁ ŠUTEKOVÁ – JÚLIUS VAVÁK – PAVOL JELÍNEK – JANA HLAVATÁ – JARMILA BÍŠKOVÁ: Eneolitická priekopa z Budmeríc – poloha Sušička
- 44 Eneolitischer Graben aus Budmerice – Lage Sušička
- 47 PAVOL JELÍNEK – DUŠAN VALENT: Náboženské ikonografie v staršej dobe bronzovej
- 73 Religiöse Ikonographie während der älteren Bronzezeit
- 77 MARTIN TREFNÝ: Attic, Etrusco – Corinthian and South Italian vases in the collection of the Slovak National Museum in Bratislava
- 89 Attické, etrusko-korintské a jihoitalské vázy vo zbírke Slovenského národného múzea v Bratislavě
- 91 MILAN HORŇÁK: Kolaps osídlenia kultúr popolnicových polí s dôrazom na lužickú kultúru v priestore dnešného juhozápadného Slovenska
- 98 Collapse of settlements of Urnfield cultures with an emphasis on Lusatian culture in the area of today's south-western Slovakia
- 101 VIOLETTA REITER: Das Keramikdepot der mitteldanubischen Hügelgräberkultur aus Reyersdorf (NÖ)
- 129 MICHAEL BRANDL: Die Klinge aus Reyersdorf (FNr. 112)
- 130 ZORA BIELICHOVÁ: Animal bones from the Middle Bronze Age Tumuli culture site at Reyersdorf (Lower Austria)
- 136 The pottery hoard of the Mid-Danubian tumulus culture from Reyersdorf (Lower Austria)
- 136 Keramický depot stredodunajskej mohylovej kultúry z Reyersdorfu (Dolné Rakúsko)
- 136 Analýza kostí zo sídliska stredodunajskej mohylovej kultúry v Reyersdorfe (Dolné Rakúsko)
- 139 ANITA KOZUBOVÁ – VERONIKA HORVÁTH: Nur eine Faszination vom Westen oder etwas anderes? Zu hallstädtischen Einflüssen in der Vekerzug-Kultur am Beispiel des Gräberfeldes von Eger-Nagy Eged (Ostungarn)
- 156 Len očarenie západom alebo niečo iné? K halštatským vplyvom vo vekerzugskej kultúre na príklade pohrebiska v Eger-Nagy Eged (východné Maďarsko)
- 159 PETRA ŠIMONČIČOVÁ KOÓŠOVÁ – RADOSLAV ČAMBAL: Ojedinelý nález noricko-panónskej opaskovej zápony z Zuckermanbla v Bratislave
- 166 Einzelfund einer norisch-pannonischen Gürtelschnalle vom Zuckermanbl in Bratislava
- 167 JOZEF LABUDA: Štítová puklica z doby rímskej z Hontianskych Nemiec
- 170 Schildbuckel aus der römischen Kaiserzeit aus Hontianské Nemce
- 171 ANDREJ SABOV – MAREK BOTH: Neznáme rímske militárie v zbierkach Slovenského národného múzea v Martine
- 176 Unbekannte römische Militaria in den Sammlungen des Slowakischen National Museums in Martin
- 179 KATARÍNA HLADÍKOVÁ: Príspevok ku kovanim závesov picích rohov doby rímskej z južného Záhoria
- 184 Beitrag zu den Beschlägen der Gehänge von Trinkhörnern aus der römischen Kaiserzeit vom südliche Záhorie Gebiet

- 185 DANIEL SVIHALEK: Rímske kúpele a analogické stavby z germánskeho prostredia v stredodunajskom barbariku
- 195 Römische Bäder und analogische Bauten vom germanischen Milieu im mitteldonauländischen Barbarikum
- 197 ZDENEK FARKAŠ – VLADIMÍR TURČAN: Fragment náramku typu Szentendre z Beckova
- 200 Armringbruchstück vom Typ Szentendre aus Beckov
- 203 VLADIMÍR TURČAN: Včasnostredoveké bronzové kovanie z Pohanskej
- 209 Early medieval bronz fitting from Pohanská
- 211 DAVID VÍCH – ZUZANA JARUŠKOVÁ: Depot železných predmetů z Borotína na Malé Hané
- 216 Hoard of iron items from Borotín in Malá Haná
- 217 MILAN THURZO – RADOSLAV BEŇUŠ: Body remains of Archbishop Georgius (Juraj) Lippay, exhumed from the crypt under St. Martin's Cathedral in Bratislava
- 232 Telesné pozostatky arcibiskupa Juraja Lippaya, exhumované z krypty pod Dómom sv. Martina v Bratislave
- 233 KOLOKVIUM
- 233 VLADIMÍR TURČAN: Osemnásť kolokvium k otázkam rímsko-germánskej archeológie
Das achtzehnte Kolloquium zu den Fragen der römisch-germanischen Archäologie
- 235 ROBERT IVÁN – RÓBERT ÖLVECKY – JÁN RAJTÁR: Vybrané hrobové celky z germánskeho žiarového pohrebiska v Sekuliach
- 258 Ausgewählte Grabkomplexe aus dem germanischen Brandgräberfeld in Sekule
- 263 IGOR BAZOVSKÝ – RADOSLAV ČAMBAL – KATARÍNA HLADÍKOVÁ – JÁN RAJTÁR: Nové funerálne nálezy z doby rímskej zo Závodu (predbežná správa)
- 266 Neue Grabfunde aus der römischen Kaiserzeit aus Závod (Vorbericht)
- 269 BARBARA LOFAJOVÁ DANIELOVÁ – MARTIN FURMAN: Hrdoš – Nová archeologická lokalita severokarpatskej skupiny na pomedzí Oravy a Liptova
- 281 Hrdoš – eine neue archäologische Fundstelle der nordkarpatischen Gruppe an der Scheide von Orava und Liptau
- 283 MILAN HORŇÁK – ERIK HRNČIARIK – TOMÁŠ KOLON: Keramický materiál z vybraných objektov hospodárskeho zázemia neskoro-antického dvorca v Bratislave-Podunajských Biskupiciach
- 302 Ceramic material from selected buildings of the farming part of a late Antiquity Residence in Bratislava-Podunajské Biskupice
- 317 RECENZIA/REZENSIONS
Miroslava Daňová: B. Komoróczy/M. Vlach: Příběhy civilizace a barbarství – Pod nadvládou Říma. Archeologický ústav AV ČR, Brno, v.v.i., 2018, 289 strán, 1. vydanie. ISBN 978-80-7524-014-9.
- 319 Skratky časopisov a periodík – Abkürzungen von Zeitschriften und Periodika

NEZNÁME RÍMSKE MILITÁRIE V ZBIERKACH SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA V MARTINE

ANDREJ SABOV – MAREK BOTH

Keywords: *unknown roman military equipment; roman helmet; Niederbieber; lorica squamata; umbo; archaeological collection; Slovak national museum in Martin; Komárno; Bojlovce*

Abstract: *Unknown Roman militaria in the collections of the Slovak National Museum in Martin. As part of the elimination of discrepancies resulting from the physical revision of the museum's archaeology collection in 2016, we were able to identify several unknown parts of Roman equipment – Roman militaria. Specifically, this concerns the fragment of a bronze helmet from around Komárno, fragments of an iron shield boss from Bojlovica in Slovenia, and the fragment of bronze scale armour from an unknown site. The militaria are probably collection finds, where the circumstances of the finds are unclear.*

Úvod

Archeologickú zbierku Slovenského národného múzea v Martine (ďalej SNM v Martine) tvorí unikátny a rozsiahly súbor typologicky rôznorodých predmetov z rôznych historických období. Aj keď je zbierka z väčšej časti spracovaná a jej obsah verejnosti viac či menej známy, neustále nachádzame a identifikujeme predmety pre odbornú verejnosť neznáme.¹

V roku 2016 sa v rámci odstraňovania nezrovnalostí z fyzickej revízie archeologickej zbierky múzea podarilo identifikovať niekoľko takýchto predmetov. Rámčovo ich možno zaradiť medzi súčasti rímskej výstroje – rímske militárie.

Fragment bronzovej helmy typu *Niederbieber*

Niekedy po roku 1915 daroval Ján Hlavaj do martinského múzea podlhovastý bronzový predmet, ktorý v tom istom roku našiel pri kopaní šiancov v Komárne.² Predmet bol pracovníkmi múzea určený ako bronzové držadlo nádoby a zaevidovaný pod inventárnym číslom A-02709. Revízne vyhodnotenie nález v roku 2016 ukázalo, že interpretácia nález je chybná, teda že nejde o držadlo, ale o fragment rímskej helmy typu *Niederbieber*.³

Skutočnosť, že počet rímskych heliem z územia Slovenska známych odbornej verejnosti nie je vysoký, robí z nález jeden z najvýznamnejších predmetov uložených v zbierkovom fonde martinského múzea.

Opis predmetu (obr. 1)

Fragment helmy možno určiť ako jeden z dvoch krížnych pásov, ktoré boli pre zvýšenie odolnosti helmy pripevnené na kalote helmy. Hodnotený pás je v priereze plochý, pokrytý jemnou zelenou patinou. Smerom k obom koncom sa zužuje a po malom odsadení sa opätovne rozširuje do oválnych platničiek, v ktorých sa zachovali dva masívne kuželovité nity. Na vonkajšej strane strednej časti je pás rozšírený o obdĺžnikovitý výstupok, pod ktorým sa na vnútornej spodnej strane nachádza vertikálny obdĺžnikovitý zárez. Umiestnenie zárezu na páse určuje, že hodnotený pás je tzv. priečnym pásom (obr. 2). Dĺžka fragmentu je 19,3 cm, maximálna šírka v mieste výstupku 2,34 cm a nity majú priemer 1,85 cm a 1,84 cm.

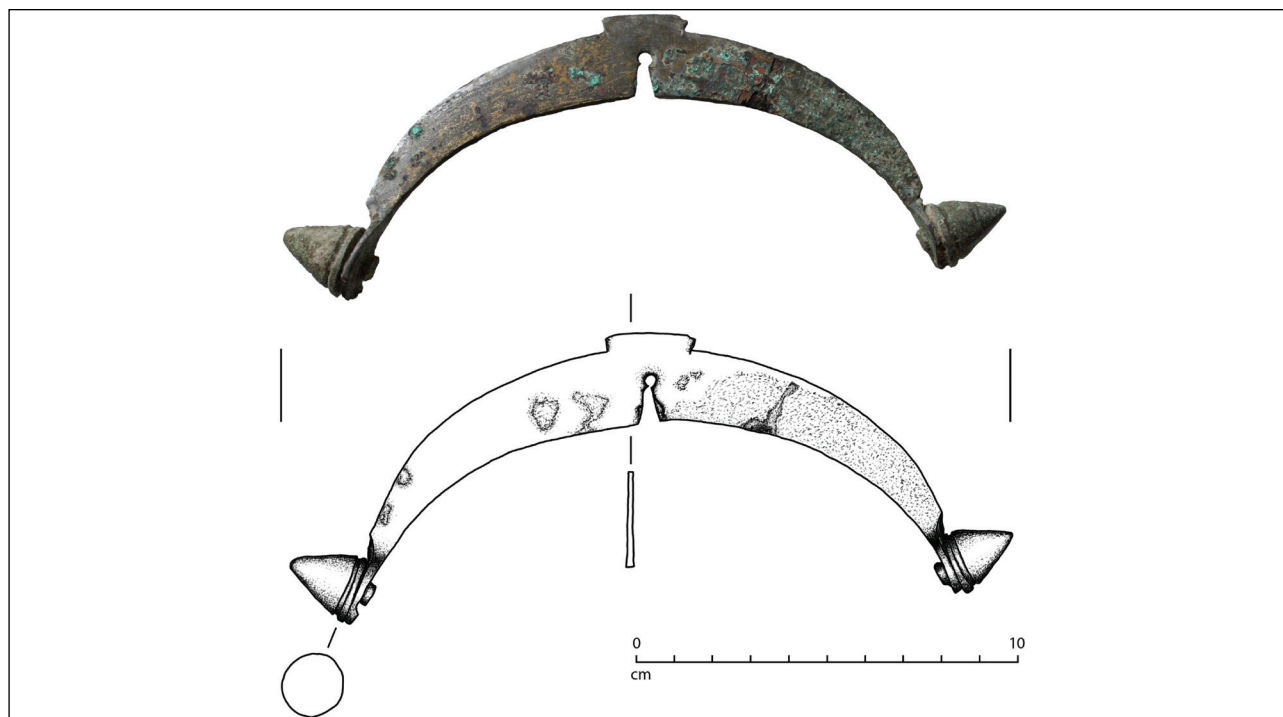
Datovanie fragmentu helmy z Komárna je problematické. Jeho presné nálezové okolnosti nepoznáme, teda fragment je možné datovať len na základe analógií.

Z územia Slovenka sú publikované doposiaľ dve lícnice tohto typu helmy: jedna z drevozemnej fázy rímskeho tábora v Iži (*Rajtár 1996*, 84, obr. 6: 1) a jedna z germánskeho sídliska v Hamuliakove (*Rajtár 2014*, 122, obr. 14: 6). Z priekopy drevozemného tábora v Iži pochádza tiež jeden kuželovitý nit, ktorý je charakteristický pre typ *Niederbieber*. Ďalší nepublikovaný nit sa našiel v priestore jedného z dočasných táborov východne od kastela v Iži, dva pochádzajú z povrchového zberu v Chotíne a jeden z povrchového zberu na germánskom sídlisku v Hurbanove (ústna informácia od J. Rajtára). Ďalšiu blízku analógiu k fragmentu z Komárna evidujeme z lokality Zadní Arnoštov na Morave, kde sa našli zlomky

¹ Ide o predmety, ktoré doposiaľ unikali pozornosti (neboli spracované) alebo boli v minulosti chybné typologicky určené.

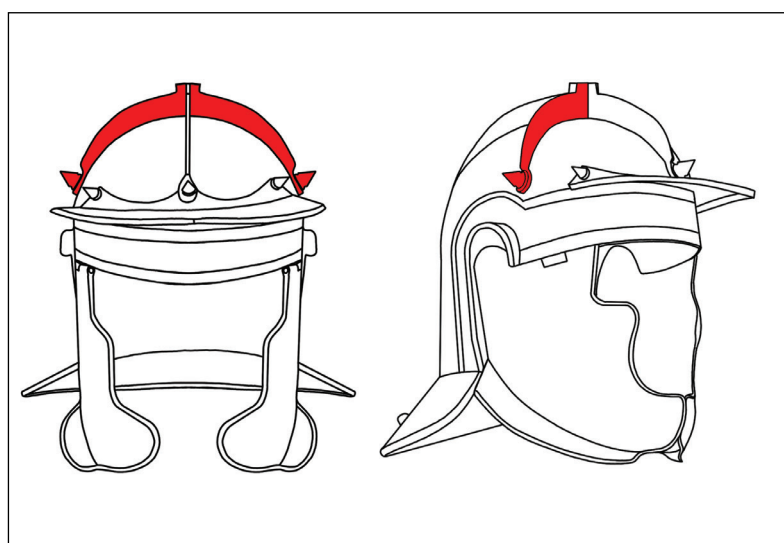
² Malé začiatkové písmeno polohy nález (šiance) naznačuje, že nejde o názov polohy, ale o typ náleziska.

³ Typ *Niederbieber* je označenie používané prevažne v kontinentálnej typológii rímskych heliem, pričom v britskej terminológii pod typ *Niederbieber*, ako taký, spadajú auxiliárne jazdecké helmy typu C – F. Nález z Komárna je možné v britskej terminológii priradiť k auxiliárnym jazdeckým helmám typu E.

Obr. 1: Komárno (šiance). Bronzový fragment helmy typu Niederbieber.

Abb. 1: Komárno (šiance). Bronzenes Helmbruchstück vom Typ Niederbieber.

Obr. 2: Rekonštruovaná prilba typu Niederbieber, pozícia hodnoteného fragmentu (červená farba).

Abb. 2: Rekonstruierter Helm vom Typ Niederbieber, die Position des bewerteten Bruchstücks (rote Farbe)..

helma pochádza z Newsteadu a viaže sa k vláde Antonina Pia (138 – 158), resp. medzi roky 140 – 158 (Russell Robinson 1975, 97). Najmladší nález tohto typu, datovaný medzi roky 255 – 256, pochádza z druhej spomenutej lokality Dura-Europos (James 2010, 107; Travis/Travis 2014, 173).

Z uvedeného možno usudzovať, že fragment helmy z Komárna by mohol súvisieť s markomanskými vojnami.⁴

dvoch krížnych pásov a jeden nit (Droberjar/Janůšková 2018, 659, obr. 5). Podobný nález pochádza aj z rakúskej lokality Stillfried (Lang 2011, 65, 66, Taf. 26: 3). Z rakúskeho Carnunta (Bad Detsch-Altenburg / Pretornell-Carnuntum) pochádza tiež jeden zlomok krížneho pásu z kaloty, niekoľko nitov a fragmenty ďalších častí, ktoré patria k helmám typu Niederbieber (Beutler et al. 2017, 262, Kat. Nr. 335-342). Russell Robinson uvádza nálezy krížnych pásov z kaloty z lokalít Kastell Pfünz a Saalburg v Nemecku a anglických nálezísk Chester, Newstead a Corbridge (Russell Robinson 1975, 90, Fig. 113-116). Jeden pás sa našiel aj na blízkovýchodnej lokalite Dura-Europos (James 2010, Fig. 49: 374). Priečne pásy zo Saalburgu tvarovo takmer úplne zodpovedajú nálezu z Komárna. Jedinú odlišnosť evidujeme v tvare kuželovitých nitov – tie zo Saalburgu sú štíhlejšie.

Hraničné datovania výskytu helmy typu *Niederbieber* reprezentujú nálezy z Newsteadu a z Dura-Europos. Najstaršia

⁴ Všetky nálezy typu Niederbieber zo Slovenska (Iža, Hamuliakovo, Chotín, Hurbanovo) sa dávajú do súvisu práve s markomanskými vojnami a presunmi rímskych vojsk v tomto období. Nedá sa však vylúčiť ani určité obmedzené prežívanie tohto typu až do neskorej antiky. Napríklad helma uložená v Museo Archeologico vo Florencii, ktorá patrí podľa britskej terminológie k auxiliárnym helmám typu C (datovaná do 2. stor.), a ktorá je niektorými časťami podobná typu *Niederbieber*, bola v období neskorej antiky silne upravená výrezmi na uši a dierkami na nity okolo celého obvodu kaloty, čím sa v podstate priblížila štandardu neskoro antických heliem typu *Intercisa* (Russell Robinson 1975, Fig. 104-6; Travis/Travis 2014, Fig. 75).

Obr. 3. Lokalita neznáma. Fragment bronzového šupinového panciera (*lorica squamata*).

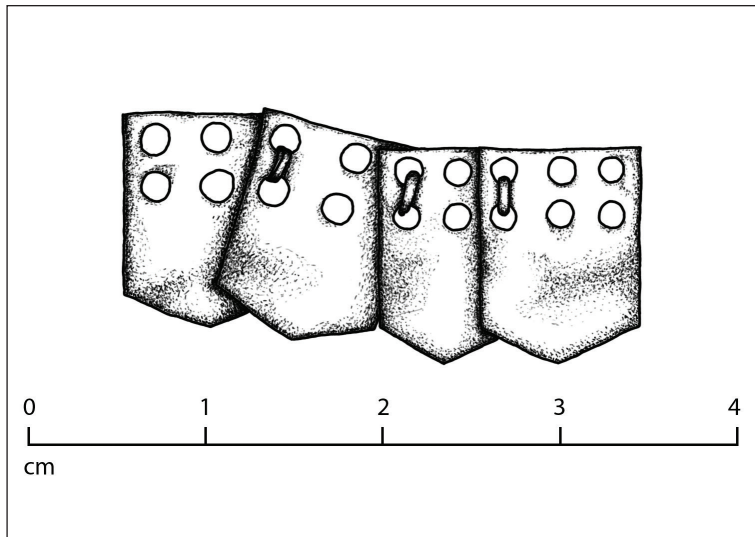
Abb. 3. Unbekannte Fundstelle. Bruchstück eines bronzenen Schuppenpanzers (*lorica squamata*).

Pravdepodobne navždy zostane nejasné, či fragment helmy priamo súvisí s fyzickou prítomnosťou rímskych jednotiek na našom území. Možné však je aj to, že fragment pochádza z niektorej lokality na pravom brehu Dunaja (teda z územia rímskej provincie Panónia) a do Komárna bol v minulosti prinesený ako suvenír, prípadne, že lokalita šiance pri Komárne by sa mohla vzťahovať tiež na známy rímsky ľavobrežný tábor v katastri obce Iža.⁵

Fragment bronzového šupinového panciera (*lorica squamata*)

Ďalším neznámym rímskym militárom, spravovaným SNM v Martine, je fragment rímskeho šupinového panciera *lorica squamata*. V zbierkovom fonde sa z panciera dochovalo 80 bronzových šupín. Šupiny boli získané v roku 1943 ako

⁵ Tieto názory vyslovili niektorí kolegovia na kolokviu Výnimočné solitérne archeologické nálezy, kde bol fragment prezentovaný odbornej verejnosti.

Obr. 4. Lokalita neznáma. Fragment bronzového šupinového panciera, zväčšené (lorica squamata).

Abb. 4. Unbekannte Fundstelle. Bruchstück eines bronzenen Schuppenpanzers, vergrößert (lorica squamata).

súčasť Löwingerovej zbierky.⁶ Žiaľ, k šupinám sa v zachovanej dokumentácii neviaže žiadna informácia – ide teda o nález bez známych nálezových okolností. To prakticky znemožňuje zodpovedanie otázok kedy, kde a za akých podmienok zberateľ Löwinger šupiny získal.

Opis predmetov (obr. 3)

Bronzové šupiny sú hranaté. Približne v dvoch tretinách dĺžky sa strany lámu v uhle asi 110 stupňov a vytvárajú takto hrot (obr. 4). V hornej polovici sa nachádza šesť

dierok, vždy v troch dvojiciach nad sebou – na upevnenie šupiny k podkladu z organického materiálu. Tieto dierky rovnako slúžia aj na vzájomné uchytenie šupín medzi sebou. Na spájanie šupín slúžili krajné dvojice dierok, kým stredná dvojica na uchytenie k podkladu. Celková dĺžka šupín je 1,2 cm a šírka 0,65 cm. Dierky majú priemer približne 0,17 cm, pričom medzi jednotlivými dierkami je v horizontálnom smere medzera 0,12 cm a vo vertikálnom smere 0,05 cm. Krajné dvojice sú od okraja vzdialené 0,04 cm. Šupiny sú medzi sebou spojené bronzovým drôtikom, vždy cez dve krajné dvojice dierok tak, že sa prekrývajú približne v jednej tretine svojej veľkosti. V dolnej polovici sú mierne prehnuté smerom von, pravdepodobne kvôli lepšej odolnosti.

Hodnotené šupiny sú tvarovo blízke šupinám z viacerých nálezísk z Rímskej ríše. Z Británie pochádzajú z lokalít Corbridge (*Antsee 1953; Russell Robinson 1975, Fig. 162, Pl. 439; Clementson 1993, 8*) (dve rôzne veľkosti toho istého tvaru), Great Chesters a Caerleon (*Clementson 1993, 9, Fig. 1*).

V oblasti blízkeho východu sa našli na lokalite Dura-Europos (*Clementson 1993, Fig. 2; James 2010, 122, Fig. 62: 437*).

Z bližšieho okolia šupiny tohto typu poznáme z Carnunta (dva nálezy) (*Beutler et al. 2017, 265, Kat. Nr. 350; Clementson 1993, Fig. 2; Gröller 1903, 103-105, Textfig. 46*), Vindobony (uvádza sa iba jedna šupina; *Clementson 1993, 9, Fig. 2; Neumann 1967, 54, Taf. XXXV: 1*) a z lokality Burgstall pri Mušove na Morave (*Komoróczy 2000, 80, Abbl. 2: a*). Rozmery všetkých známych exemplárov (prehľadne zobrazuje tab. 1) sa pohybujú medzi 0,9 – 1,42 cm pri dĺžke, 0,65 – 0,1 cm pri šírke a hrúbka je 0,025 cm pri takmer všetkých kusoch.⁷ Z porovnania metrických parametrov všetkých šupín vyplýva, že šupiny z Löwingerovej zbierky sa dĺžkou najviac približujú nálezom z lokality Great Chesters. Ich šírka je rovnaká ako pri šupinách z lokality Dura-Europos.

Obr. 5. Bojlovce. Fragменты железной щитовой пуклице (umbo).

Abb. 5. Bojlovce. Bruchstücke eines eisernen Schildbuckels (umbo).

⁶ V. Löwinger nejaký čas pôsobil v Bratislave. Tu pravdepodobne získal aj časť nálezov tvoriacich jeho zbierku. Nie je ale vylúčené, že niektoré nálezy majú pôvod mimo Slovenska. Zbierka obsahuje stovky rímskoprovinciálnych výrobkov, najmä spôn (z katastra Komárna a okolia), antické mince, sklenené koráliky, fragmenty náramkov, kostené ihlice a hrebene, plastiky a antické gemy. Nálezy z tejto kolekcie je možné v zásade datovať do staršej i mladšej fázy doby rímskej (Švihurová/Both 2017, 411, 412).

⁷ Pri nálezoch z lokalít Caerleon a Vindobona sa hrúbka neuvádza.

Lokalita	Dĺžka (priemerná)	Šírka (priemerná)	Hrúbka (priemerná)	Počet	Predpokladané množstvo na výrobu zbroje	Literatúra
Burgstall pri Mušove	10 mm	7 mm	0,2 mm	-	-	Komoróczy 2000
Caerleon	17 mm	9,5 mm	-	3	-	Clementson 1993
Carnuntum (nález 1899)	14 mm	8 mm	„tenká“	cca 1200	-	Gröller 1903
Carnuntum (nález 1986)	8 mm	5 mm	-	Fragment panciera 14 x 13 cm	-	Beutlerová a kol. 2017
Corbridge – typ 1	14,2 mm	9,9 mm	0,25 mm	110	14 000	Antsee 1953; Russell Robinson 1975; Clementson 1993
Corbridge – typ 2	13,6 mm	7,3 mm	0,25 mm	25	-	Clementson 1993
Dura Europos	9 mm	6,5 mm	0,25 mm	„veľa“	47 000	James 2010
Great Chesters	12 mm	7 mm	0,25 mm	276	28 000	Clementson 1993
Löwingerova zbierka (neznáma lok.)	12 mm	6,5 mm	0,25 mm	80	-	Nepublikované
Vindobona	14 mm	10 mm	-	1	-	Neumann 1967; Clementson 1993

Tab. 1 Porovnávací tabuľka nálezov šupín rímskeho panciera typu lorica squamata malého hranatého typu.

Taf. 1. Vergleichstafel der Schuppen kleinen kantigen Typs des römischen Panzers vom Typ lorica squamata..

Keďže mnoho zo známych exemplárov nie je možné spoľahlivo datovať, časové zaradenie tohto typu šupín sa vo všeobecnosti považuje za nejasné. Jediné dva relevantne datovateľné nálezy pochádzajú z Lokalít Burgstall pri Mušove a Dura-Europos, ktoré dokladajú používanie tohto typu šupín v 2. – 3. stor. po Kr. (Clementson 1993, 9; Komoróczy 2000, 85).

Nejasnosti evidujeme aj v inej interpretačnej rovine, a to v ich použití. Gröller pancier z tohto typu šupín (po spracovaní šupín z Carnutna) považoval za detskú zbroj (Gröller 1903, 103). Russell Robinson šupiny pokladá za súčasť slávostného šupinového panciera (Russell Robinson 1975, 154) a Clementson predpokladá ich normálne používanie v boji. Domnieva sa, že v porovnaní s bežnejšími väčšími a hrubšími šupinami by menšie rozmery analyzovaných šupín poskytovali nositeľovi možnosť voľnejšieho pohybu (Clementson 1993, 9).

Žiaľ, je veľká škoda, že nepoznáme nálezový kontext šupín z Löwingerovej zbierky, pretože by mohol prispieť nielen k presnejšiemu datovaniu, ale aj k ozrejmeniu používania panciera z tohto typu šupín.

Fragmenty železnej štítovej puklice (*umbo*)

Pravdepodobne v roku 1901 daroval K. Lichner do zbierok SNM v Martine väčšie množstvo železných predmetov rímskej proveniencie z lokality Bojlovce v dnešnom Slovinsku. Medzi týmito predmetmi sa nám v roku 2016 podarilo identifikovať tri silno skorodované železné fragmenty z rímskej štítovej puklice – *umbo*

Opis predmetov (obr. 5)

Dva fragmenty sú z polguľovitej vypukliny v strede puklice, a jeden fragment je s prechodom vypukliny do rovnej časti. Fragmenty z vypukliny majú rozmery d. 9,1 cm, š. 6 cm; d. 9,1 cm š. 6,78 cm. Tretí fragment s prechodom do rovnej časti puklice je 15,6 cm dlhý, široký 8,2 cm a výška vypukliny je 3,2 cm.

Zlý stav zachovania fragmentov, spôsobený silnou koróziou, nám nedovoľuje spoľahlivé určenie konkrétneho typu puklice. Vzhľadom na ich hranatý tvar sa dá predpokladať, že puklica pôvodne patrila k valcovitému typu štítu. Tento typ sa v rímskom prostredí vyskytoval v období od 1. stor. až do 3. stor. po Kr. Najstaršie vyobrazenia takéhoto štítu sa objavujú už v poslednom desaťročí 1. stor. pred Kr. (Bishop/Coulston 2006, 91). Najmladší nájdený exemplár, datovaný do polovice 3. stor. po Kr., pochádza z blízkovýchodnej lokality Dura-Europos (James 2010, 182, 183, Fig. 106). Analógie sú známe na mnohých náleziskách z Rímskej ríše. Z územia Slovenska poznáme analógiu z drevozemnej fázy auxiliárneho tábora v Iži (Rajtár 1996, 85, obr. 6: 2). Z blízkeho okolia sa zlomok nezdobenej štítovej puklice, používanej na valcovitom type rímskeho štítu, našiel napríklad v Carnunte (Beutler et al. 2017, 272, Kat. Nr. 379).

Záver

Militárie rímskej proveniencie sú v depozitároch slovenských múzeí pomerne zriedkavými zbierkovými predmetmi. V príspevku sme sa pokúsili predstaviť všetky tie, ktoré sú súčasťou zbierkového fondu SNM v Martine, a až doteraz z najrôznejších príčin unikali odbornému spracovaniu.

Predstavené militárie sú pravdepodobne zberové nálezy s nejasnými nálezovými okolnosťami. Ich bližšie kontexty sú teda neznáme a neprispievajú tak k riešeniu chronologických problémov, ako je datovanie jednotlivých typov militárií. Nejasné je aj, či ich pôvod priamo súvisí s aktivitami alebo pobytom rímskych vojsk v sledovanej oblasti, alebo či ide len o obchodný artikel či súčasť vojrovej koristi. Svojím spôsobom ale predstavujú unikátny a pre typológiu predmetov cenný zdroj poznatkov. Výnimočnosť nálezov vystupuje do popredia o to viac, že odborná verejnosť nemala o ich existencii doteraz žiadnu vedomosť.

LITERATÚRA

Antsee 1953 – J. W. Antsee: Fragments of Roman Bronze Scale Armour from Corbridge. *The Museums Journal* 53, 1953, 200-202.

Beutler et all. 2017 – F. Beutler/Ch. Farka/Ch. Gugl/F. Humer/G. Kremer/E. Pollhammer: *Der Adler Roms – Carnuntum und die Armee der Caesaren*. Mainz 2017.

Bishop/Coulston 2006 – M. C. Bishop/J. C. N. Coulston: *Roman Military Equipment, From Punic Wars to the Fall of Rome*, Second Edition. Oxford 2006.

Clementson 1993 – J. Clementson: Roman Scale Armour. In *ARMA: Newsletter of the Roman Military Equipment Conference* 5, No. 1., 1993, 8-10.

Droberjar/Jarůšková 2018 – E. Droberjar/Z. Jarůšková: Aurei císaře Nerona na Malé Hané a otázka jejich interpretace. *Arch. Střední Čechy* 22, 2018, 655-662.

Gröllner 1903 – M. Gröllner: *Der römische Limes in Österreich*. Heft IV, Wien 1903.

James 2010 – S. James: *Excavations at Dura Europos 1928-1937. Final Report VII: The Arms and Armour and other Military Equipment*. Oxford 2010.

Komoróczy 2000 – B. Komoróczy: Panzerschuppen typen aus der römischen Befestigungsanlage am Burgstall bei Mušov. In: J. Bouzek/H. Friesinger/K. Pieta/B. Komoróczy (eds.): *Gentes Regnes und Rom. Auseinandersetzung – Anerkennung – Anpassung*. Brno 2000, 79-86.

Lamiová-Schmiedlová 1961 – M. Lamiová-Schmiedlová: Spony z doby rímskej na Slovensku. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 5, 1961, 7-81.

Lang 2011 – B. Lang: *Die römische Funde aus Stillfried an der March (NÖ) – Die Forschung von Fritz Felgenhauer der Jahre 1969 bis 1989*, Diplomarbeit, Wien 2011.

Neumann 1967 – A. Neumann: *Forschungen in Vindobona 1948 bis 1967. Teil I.: Lager und Lagerterritorium*. RLÖ XXIII, Wien 1967.

Rajtár 1996 – J. Rajtár: Waffen und Ausrüstungsteile aus dem Holz-Erde-Lager von Iža. In: *Military Equipment in Context: Proceedings of the Ninth International Roman Military Equipment Conference*. Leiden 1994, 83-96.

Rajtár 2014 – J. Rajtár: Stĺp Marca Aurelia a archeologické doklady o rímskych výpravách proti Kvádom. In: V. Turčan (zost.): *Stĺp Marca Aurelia a stredné Podunajsko*. Zbor. SNM. *Arch. Suppl.* 8, 2014, 107-140.

Russell Robinson 1975 – H. Russell Robinson: *The Armour of Imperial Rome*. Londýn 1975.

Švihurová/Both 2016 – M. Švihurová/M. Both: Archeologické nálezy z doby laténskej a rímskej v zbierkach Slovenského národného múzea – Múzea v Martine. In: R. Madyda-Legutko/J. Rodzińska-Nowak (ed.): *Stan i potrzeby badań archeologicznych w Karpatach*. Krosno 2017, 399-428.

Travis/Travis 2014 – H. Travis/J. Travis: *Roman Helmets*. Stroud 2014.

UNBEKANNTE RÖMISCHE MILITARIA IN DEN SAMMLUNGEN DES SLOWAKISCHEN MUSEUMS IN MARTIN

ANDREJ SABOV – MAREK BOTH

Der Komplex von archäologischen Gegenständen aus dem Slowakischen Nationalmuseum in Martin gehört durch seine Tradition und Geschichte zu den ältesten (seit dem Ende des 19. Jahrhunderts aufgebaut) und bedeutendsten Museumssammlungen in der Slowakei. Das Museum registriert fast 100 000 Gegenstände, die ein relativ geschlossenes Besiedlungsbild der Slowakei von den ältesten Zeiten bis zur Neuzeit liefert. Auch wenn die Sammlung zum Großteil bearbeitet ist, finden und identifizieren wir ständig Gegenstände die für die Fachöffentlichkeit bisher nicht bekannt sind. Im Jahr 2016 gelang es während der physischen Revision der archäologischen Sammlung einige solche Artefakte zu identifizieren.

Rahmenhaft kann man sie zu Bestandteilen der römischen Bewaffnung einreihen – römische Militaria. Ziel unseres Beitrags ist die nähere Charakteristik und die Fundumstände vorstellen.

Bruchstück eines Bronzehelms vom Typ Niederbieber

Irgendwann nach 1915 schenkte Ján Hlavaj ins Museum in Martin einen länglichen Bronzegegenstand, den er während des Aushubs der Gräben in Komárno gefunden hat. Der Gegenstand wurde durch die Mitarbeiter des Museums als Henkel eines Bronzegefäßes bestimmt, und unter der Inventarnummer A-02709 registriert. Die Revision des Fundes im Jahr 2016 zeigte, dass die Interpretation des Gegenstands falsch ist, also es sich nicht um einen Henkel handelt, aber um ein römisches Helmbruchstück vom Typ Niederbieber (Abb. 1, 2). Die Datierung des bewerteten Helmbruchstücks aus Komárno ist problematisch. Seine genauen Fundumstände kennen wir nicht, also kann man das Bruchstück nur auf Basis von Analogien datieren. Von der Slowakei sind bisher zwei Wangenklappen dieses Typs bekannt: eine von der Holz-Erde Phase des römischen Lagers in Iža (*Rajtár 1996*, 84, obr. 6: 1) und eine von der germanischen Siedlung in Hamuliakovo (*Rajtár 2014*, 122, obr. 14: 6). Vom Graben des Holz-Erde Lagers stammt auch ein kegelförmiger Niet, der für dem Typ Niederbieber charakteristisch ist. Ein weiterer nicht publizierter Niet wurde im Bereich von einem temporären Lager östlich vom Lager in Iža gefunden, zwei stammen von der Geländebegehung in Chotín und einer von der Oberflächenprospektion im Bereich der germanischen Siedlung in Hurbanovo (mündliche Information von J. Rajtár). Eine weitere nahe Analogie zum Bruchstück aus Komárno registrieren wir von der Fundstelle Zadní Arnoštov in Mähren, wo Bruchstücke von zwei sich kreuzender Bänder und ein Niet gefunden wurden (*Droberjar/Jarůšková 2018*, 659, obr. 5). Ein ähnlicher Fund stammt auch von der österreichischen Fundstelle Stillfried (*Lang 2011*, 65, 66, Taf. 26: 3). Vom österreichischen Carnuntum (Bad Detsch-Altenburg / Petronell-Carnuntum) stammt auch ein sich kreuzendes Bandbruchstück von der Kalotte, einige Niete und Bruchstücke weiterer Teile, die zu Helmen vom Typ Niederbieber gehören (*Beutler et al. 2017*, 262, Kat. Nr. 335 – 342). Russell Robinson führt Funde gekreuzter Bänder von der Kalotte aus den Kastellen Pfünz und Saalburg in Deutschland und den englischen Fundstellen Chester, Newstead und Corbridge an (*Russell Robinson 1975*, 90, Fig. 113-116). Ein Band wurde auch in Dura-Europos im Nahen Osten gefunden (*James 2010*, Fig. 49: 374).

Die Grenzdatering des Helms vom Typ Niederbieber repräsentieren analogische Funde aus Newstead und Dura-Europos. Der älteste Helm stammt aus Newstead und hängt mit der Regierungszeit des Antoninus Pius (138 – 161), bzw. den Jahren 140 – 158 zusammen (*Russell Robinson 1975*, 97). Der späteste Fund dieses Typs, zwischen die Jahre 255-256 datiert, stammt von der erwähnten Fundstelle Dura-Europos (*James 2010*, 107; *Travis/Travis 2014*, 173).

Für die nähere zeitliche Bestimmung des gewerteten Bruchstücks aus Komárno kann die Information relevant sein, dass zusammen mit dem Bruchstück ins Museum auch eine Zwiebelknopffibel vom 4. Jahrhundert als ein Geschenk kam. Falls die Fibel vom derselben Fundkontext (Objekt) wie das Helmbruchstück stammen würde, könnte das ein Beweis der Verwendung dieses Helmtyps noch im 4. Jahrhundert sein. Von der späten Antike sind Fälle bekannt, dass in dieser Zeit auch ältere Helme adaptiert und benützt wurden.

Vom angeführten kann man annehmen, dass das Helmbruchstück mit den Markomannenkriegen während der Regierungszeit von Marcus Aurelius zusammenhängen könnte, aber man auch eine deutlich jüngere Datierung ins 4. Jahrhundert nicht ausschließen.

Fragment des römischen Schuppenpanzers (*lorica squamata*)

Ein weiteres unbekanntes römisches Militarium, das im SNM in Martin deponiert ist, ist ein Bruchstück eines Schuppenpanzers *lorica squamata*. In der Museumssammlung blieben 80 Bronzeschuppen erhalten (Abb. 3, 4). Die Schuppen wurden im Jahr 1943 als Bestandteil der Löwinger Sammlung gewonnen. Leider hängt mit den Schuppen keine Information zusammen – es handelt sich also um einem Fund ohne bekannte Fundumstände. Das verhindert praktisch die Antwort auf die Frage, wo und unter welchen Bedingungen Löwinger die Schuppen gewann.

Die bewerteten Schuppen sind den Schuppen von mehrerer Fundstellen des Römischen Reiches nahe. Aus Britannien stammen sie von den Fundstelle Corbridge (zwei verschiedene Größen derselben Form; *Antsee 1953*; *Russell Robinson 1975*, Fig. 162, Pl. 439; *Clementson 1993*, 8), Great Chesters und Caerleon (*Clementson 1993*, 9, Fig. 1). Im Gebiet des Nahen Ostens wurden diese auf der Fundstelle Dura-Europos gefunden (*Clementson 1993*, Fig. 2; *James 2010*, 122, Fig. 62: 437).

Von der näheren Umgebung kennen wir Schuppen dieses Typs aus Carnuntum (zwei Funde; *Gröller 1903*, 103-105, Textfig. 46; *Clementson 1993*, Fig. 2; *Beutler et al. 2017*, 265, Kat. Nr. 350), Vindobona (es wird nur eine Schuppe angeführt; *Neumann 1967*, 54, Taf. XXXV: 1; *Clementson 1993*, 9, Fig. 2) und der Fundstelle Burgstall bei Mušov in Mähren (*Komoróczy 2000*, 80, Abb. 1, 2: a). Weil viele von den bekannten Exemplaren es nicht möglich ist zuverlässig zu datieren, wird die Datierung dieses Schuppentyps allgemein für unklar betrachtet. Die einzigen zwei relevanten datierbaren Funde stammen von den Fundstellen Burgstall bei Mušov und Dura-Europos, die die Benützung dieses Schuppentyps im 2.-3. Jahrhundert belegen (*Clementson 1993*, 9; *Komoróczy 2000*, 85).

Unklarheiten registrieren wir auch auf einer anderen Interpretationsebene, und zwar in ihrer Verwendung. Gröller hielt einen Panzer von diesem Schuppentyp hergestellt (nach Bearbeitung der Schuppen aus Carnuntum) für eine Kinder-

rüstung (Gröller 1903, 103). Russel Robinson haltet die Schuppen für einen Bestandteil eines feierlichen Schuppenpanzers (Russell Robinson 1975, 154) und Clementson betrachtet ihre Verwendung im Kampf für üblich. Er vermutet, dass im Unterschied zu den üblichen größeren und mehr dicken Schuppen die kleineren Maße der analysierten Schuppen dem Träger die Möglichkeit einer freieren Bewegung bieten könnten (Clementson 1993, 9).

Bruchstücke eines eisernen Schildbuckels (*umbo*)

Wahrscheinlich im Jahr 1901 schenkte K. Lichner den Sammlungen des SNM in Martin eine größere Menge von Eisengegenständen römischer Provenienz aus der Fundstelle Bojlovce im heutigen Slowenien. Unter diesen Gegenständen ist es uns gelungen drei stark korrodierte Eisenfragmente von einem römischen Schildbuckel zu identifizieren – *umbo* (Abb. 5).

Der schlechte Erhaltungszustand, der durch starke Korrosion verursacht ist, erlaubt es uns nicht den konkreten Schildbuckeltyp zu bestimmen. Angesichts ihrer kantigen Form kann man annehmen, dass der Schildbuckel ursprünglich zu einem zylindrischen Schildtyp gehörte. Dieser Typ kam im römischen Milieu im 1. bis 3. Jahrhundert vor. Die ältesten Darstellungen eines solchen Schildes tauchen schon im letzten Jahrzehnt des 1. Jahrhunderts vor (Bishop/Coulston 2006, 91). Das späteste Exemplar, um die Hälfte des 3. Jahrhunderts datiert, stammt von der Fundstelle Dura-Europos im Nahen Osten (James 2010, 182, 183, Fig. 106). Vergleichsfunde sind von vielen Fundstellen des Römischen Reiches bekannt. Aus der Slowakei kennen wir einen Vergleichsfund von der Holz-Erde Phase des Auxiliarkastells von Iža (Rajtár 1996, 85, obr. 6: 2). Von der nahen Umgebung wurde ein Bruchstück eines unverzierten Schildbuckels, der am zylinderförmigen römischen Schildtyp verwendet wurde, z. B. in Carnuntum gefunden (Beutler et al. 2017, 272, Kat. Nr. 379).

Andrej Sabov
Západoslovenské múzeum v Trnave
Múzejné námestie 3
918 09 Trnava
sabov.andrej@zupa-tt.sk

Marek Both
SNM – Múzeá v Martine
Malá Hora 2
036 01 Martin
marek.both@snm.sk